

SZEMLE

A MODERN TRAGIKUMTÓL A POÉTIKÁIG

Jegyzet Ungvári Tamás *Poétikájáról*

Ha a *Poétikát* Ungvári két korábban megjelent s témájuk alapján a *Poétikához* közel álló művével (*Modern tragikum — tragikus modernség, Az eltűnt személyiség nyomában*) mérjük, akkor nem tudunk megszabadulni attól az érzésünktől, hogy ezzel a könyvével egy lépést tett visszafelé, a normatív poétikai rendszertanok felé. A *Poétika* külső struktúrájában ugyanis nem sokban tér el az ismert főiskolai és egyetemi tankönyveknek vagy jegyzeteknek a költészetet a műfajok Goethétől szentesített hármasságában felfogó és tárgyaló módszerétől (líra, epika, dráma) s az ehhez kötelezően csatolt elméleti bevezetés, amelyben a szerzők felmondják a leckét a valóság tükrözéséről, a költészetről mint megismerésről, arról, hogy csak a történelmi szempontok érvényesítésével lehet a költészet mibenlétét megérteniünk stb.), sőt a műnemek és műfajok gondos, majd nem pedáns disztinválásával (a szorosabb értelemben vett költészetben belül: dal, óda, elégia, himnusz, ballada és románc, leíró és elbeszélő költemény, eposz, szatíra; a drámai költészetben: tragédia, komédia stb.) mintha csak valamilyen iskolás, módszertani meggondolásoknak engedő tanári kézikönyv babéraitra törne. Azt hisszük, nincs igaza, amikor arra hivatkozik, hogy a *Poétika* „több mint fél évszázada hiányzó kézikönyvet” pótol, mert Négyesytól máig csakis effajta poétikák láttak napvilágot. (Persze, már amelyik költészettani összefoglalás céljával, nem pedig az e tárgykörből merített esszé, kismonográfia vagy esztétikai tanulmány igényével készült.) Ismétljük: Ungvári könyve csak külső struktúrájában hasonlít ezekhez a művekhez, tehát ami a könyve felosztását, az anyag elrendezését, a költészet szisztematikáját illeti.

A „hátrafelé” tett lépésen pedig azt értjük, hogy míg a *Modern tragikum*ban eljut a brechti és a Brecht utáni korszak drámájának izgalmas, meglepetésekkel teli világába, s onnan tudósít irodalmi szabad portyáiról a *Poétikában* csak a műfajok ősi törvényszerűségei érdeklik, az alapképletek, a műfajok forrásvidékének felkutatása. Milyen elhatározás és felismerés áll e mögött az időbeli inverzió mögött? Miért van az, hogy a szerző, elfor-

dulva a műfajok — ahogy ő maga mondja — „tömeghalálának” látványától, korunk irodalmának műfajilag is mindjobban differenciálódó, felbomló, széteső esztétikai állapotától, az ősi Törvény, a Rend, a Norma sáncába húzódik? Milyen kiábrándulás (mert ez is kellett hozzá) táplálja ezt az elhatározást, hogy vállalva a „korszerűtlenség” attributumát, a dal-óda-elégia egyáltalán nem újszerűen ható tagolásában találja meg a líra rendszerezhetőségének az elvét?

Előző könyvét — Hebbelre hivatkozva — ezzel zárja: „Az ember életében elérkezik a pillanat, amikor csillagának ura átadja neki a gyepőt. A sorsa feletti uralmat. Ez az uralom immár nem egy pillanatot, hanem egy korszaké lehet. S ennek az embernek a drámájához a költő feltámaszthatja a tragédia származékát és örökségét. Most látjuk csak, hogy a *Modern tragikum* záradéka programkijelölés is volt: a *Poétika* egy jövődéli új költészet alapjaihoz keresi a Törvényt, nyomozza a Hagymány és Örökség útjait, mert a folytatás, a teremtés, az új létrehozása csak úgy lehetséges, ha leküzdjük és elutasítjuk a régit, de ahhoz, hogy leküzdhesstük, előbb meg kell ismernünk. Mert „a klasszikus fizika nélkül nincs út a relativizmus elméletébe sem. S a klasszikus poétika matematikája a mai, az új, a modern előszobája.” Továbbá: »Egy mai, korszerű poétikának abból kell kiindulnia, hogy minden műfaj történeti alakzat, a művészet, az irodalom fejlődésében jött létre, meghatározott körülmények között. S bár ezek a körülmények a fejlődés kezdeténél nem mindig tisztázhatók megnyugtatóan — a formák történeti továbbélése szemügyre vehető. A formák eleven, s a korok művészetében új s új tartalmakkal feltölthető alakzatokként élnek tovább. De a „halott” formák, a lezárt korok adott alakban kifejeződött művészete is hat, él.«

Ebben az értelemben azonban a *Poétika* már nemcsak a posteriori költészeti tapasztalatok gyűjtőedénye és elrendezése, hanem már formálás és továbbalakítás szándékával fellépő szabálykönyv és formáló tényező is. Ezt a szerepet pedig a *Poétika* — egyetlen poétika sem — nem vállalhatja. Nem is vállalta. Arisztotelész költészettana a görög irodalom nagy korszakának televényéből nőtt ki, Boileau-é a francia klasszicizmuséból; Lessing Shakespeare-re hivatkozik, Marxék a realizmus előttük kibontakozó nagy teljesítményeire. Tehát tapasztalatokra. Nem ők tehetnek róla, hogy az utánuk következők a hely-idő-cselekmény egységét vagy a realizmus-elvűséget kánonnak fogták fel, mindenkorra — a jövőre is — érvényes elvként. Nem kezelheti a poétika továbbá a formákat sem „új tartalmakkal feltölthető alakzatokként”, metafizikai állandóként, az irodalom afféle független változójaként, önállósult minőségként, ami, mint értelmezési lehetőség, önként kínálkozik a fenti megfogalmazásból. Az alábbi „balladában” nemcsak hogy nincs meg az Arany János-i műfaji „alapállás”, de nem fedezhetjük fel benne az „adott alak”-ban továbbható művészetet sem:

Vízsepp az ég, viszi a szél
Ajánlás:
Legalább N. A. sejtse meg
Ki izlelő nyelven beszél
E gorgonzola versemet

József Attila: Ballada)

Ungvári a költészet formáiról szólva nem ír kódexet, s nem veszi fel a törvényhozó pózát. Tudja, hogy a törvény társadalmi tapasztalatok eredménye, a poétika pedig a költői gyakorlatból eredőké. S ahogy például a törvénynek nem lehet retroaktív ereje, ugyanígy a poétika sem szabályozhat vagy alakíthat ki jövőbeli esztétikai viszonyokat.

A könyv A költészet elmélete című részében már jócskán akad végérvényesen megfogalmazott, a megdönthetelenség látszatát keltő tétel, amelyben Ungvári már nem is törvény-, hanem alkotmányhozó szerepben lép fel. „A művészet visszatükrözés. A regény, a látszatra formátlan műfaj, a visszatükrözés módszereinek lehetőségeivel él. Ezért fontos az elbeszélő mód és az elbeszélő szempont számbavétele, mert ezzel a regény művészetét hozzákötjük a világ más megismerési rendszereihez” — mondja A regény formája, tipológiája c. fejezetben. A tükrözés és a megismerés tehát itt már költészet-meghatározó elv lesz: a regényforma abban nyeri el végső értelmét, hogy a megismerés „más” rendszerét támogatja. S abban, hogy a visszatükrözés módszereivel él. Holott — tudjuk — a megismerésnek egyéb — megbízhatóbb — módja és célszerűbb lehetősége is van, mint az, hogy a tükrözött világot képét szemléljük. Tehát a regényben a megismerés nem lehet esztétikai summum bonum. S ebből az is következik, hogy a tükrözés sem esztétikai érték, legalábbis nem meghatározóan, hanem csak egyik aspektusa az irodalomnak. Igaz, Engels azért értékelte Balzacot, mert tőle „még a gazdasági részleteket illetően is” többet tanult, mint a kor valamennyi hivatásos történészétől, közgazdászától és statisztikusától együttvéve. Rendkívül hasznos és roppant fontos szempont — a szociológus számára. Tiszteletlennek és profánnak látszik a párhuzam, de ide kívánczok: Flaubert Salammbôjének lakomái a szakács számára fogják meghozni ugyanezt az örömet. De egyiküké sem művészi, esztétikai öröm, hanem olyan, amely már vagy túlvan vagy még innen esik az irodalomra. Legyen szabad egyszer már sem innen maradni, sem túl esni rajta. Viszont Ungvári számára a regényforma csak azért fontos, mert vele a művészetet „hozzákötjük a világ más megismerési rendszeréhez”. Félő, hogy a szerző nemcsak a regényt, s nemcsak a poétikát, hanem magát az irodalmat is csak más megismerési rendszerek keretében tudja elképzelni, csak más-más rendszerekbe kényszerítve tudja értékelni. S ez az, amit Ungvári szellemessége, erudíciója, impozáns felkészültsége, érdekes okfejtése, élvezetes előadása sem tud feledtetni velünk.

Szeli István

A MŰVELTSÉG HELYE ÉRTÉKRENDSZERÜNKBEN

Szántó Miklós: **Eletmód, művelődés, szabadidő**
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Szántó Miklós könyve, azt hiszem, az első jelentősebb munka, amely az újabban fejlődésnek indult magyar szociológiai irodalomban az életmód és a szabad idő kérdéseivel foglalkozik. Ez a tény nagy mértékben meghatározza jelentőségét is. A szabad idő, az életmód, a kultúra szociológiai vizsgálatáról jelentős művek születtek ugyan a fejlettebb országokban, nálunk, s általában a szocialista országokban azonban egyelőre még a kezdeti szakaszban van a kutatás. Ez paradoxonként hat, mert az ilyen irányú kutatásokra éppen a szocializmust építő országokban lenne nagyobb szükség. Általános társadalmi érdek kívánja meg itt a művelődési színvonal mind hathatósabb emelését, többek között a kultúrpolitikának is ezt a célt kell szolgálnia. Ahhoz azonban, hogy ez a politika eredményes legyen, szükség van a szociológiai kutatások felhasználására.

De hát a szükségletek felismerésétől az első, akár a legkezdetibb eredményekig is nagyon hosszú az út. Nemcsak hogy a művelődési szint méréséhez sajátos módszertant és technikát kell kidolgozni, de még előbb számos (sokszor már-már reménytelennek tűnő) terminológiai kérdést is tisztázni kell. A külföldi szociológiai irodalmakban már kidolgoztak bizonyos technikákat, meghatározták azokat az alapvető fogalmakat, amelyekkel a kutatónak munkája közben operálnia kell. Ezeknek tudományos értékét, felhasználhatóságuk lehetőséget azonban nem kis mértékben csökkenti a bennük rejlő ideológiai színezet.

Noha ez nagyban megnehezíti az egyébként nagyon is hasznosnak ígérkező, nemzetközi összehasonlításokat, a tudósok nagy része mégis igyekszik valamilyen sajátos módszer, technika és terminológia kidolgozására, s ezzel, illetve ez előtt a meglevők megcáfolására. Ezzel ugyan megnehezíti az egyes mérések eredményeinek összehasonlítását, végeredményben azonban csak gazdagítja a kutatási eszközök tárházát, s hozzájárul a technikai fogyatékoságok felszámolásához.

Szántó Miklós is részletesen foglalkozik a szabad idő és életmód fogalmával és elméleti kérdéseivel, miközben nemegyszer vitába száll az egyes definíciók szerzőivel. „A tisztázatlan elméleti kérdések egész sora vár megoldásra; a szabad idő-szociológia gyermekcipőben jár. Vitatott például maga a szabad idő-fogalom is.” Ő maga úgy véli, hogy „A szabad idő mint időker: a munkán kívüli időnek az a része, amely az anyagi — tehát gazdasági, társadalmi, fiziológiai — kényszer alapján feltétlenül szükséges elfoglaltságok idején felül, e kényszeren kívül eső tevékenységekre fennmarad”.

„Ezzel szemben — vitatkozik az életmódról szóló nézetekkel — az életmód, amely a társadalmi embert tevékenységei oldaláról jellemzi, inkább úgy definiálható, hogy nem más, mint egy adott korszak emberének az életviteléhez szükséges összes tevékeny-

ségek lebonyolításának formája. Pontosabban: Az életmód a társadalmi osztályok, rétegek, egyének ismétlődő tevékenységének rendszere és ezek szokásos formája.”

Nyilvánvaló, hogy ez az életforma a történelem folyamán változik, s hogy az egyes adott időszakokban is nagy különbségek vannak a társadalom egyes rétegeinek (munkásság, értelmiség, parasztság; városi és falusi lakosság), úgyszintén az egyes társadalmak között is. A gazdasági fejlettség itt is nagy szerepet játszik, ám mellette még nagyon sok tényező hatása érződik váltakozó mértékben. (Gondolom, nem vitás, hogy vannak vagy voltak már társadalmak, amelyeknek egy-egy fejlődési szakaszában például éppen a hagyományok gyakoroltak legerősebb hatást az életmódra.)

Különösen manapság, a híradástechnika, a távközlési eszközök fejlettségének korában rendkívül sok előjelű és sokoldalú hatás éri a meggyorsult társadalmi mobilitás folytán amúgy is gyakrabban felbomló és újraalakuló életmódformákat. Ezért vetődik fel a kérdés, vajon egy-egy társadalom közömbös maradhat-e a filmen, televízión, rádión, sajtón, irodalmom stb. keresztül érkező, az egyes rétegek életmódját nemegyszer sarkaiból is kimozgató hatások iránt? A tagadó válasz, persze, nem azt jelenti, hogy el kell zárkózni a világ, a kívülről jövő hatások elől. Tudatos, jól előkészített akcióra van szükség, amely az általános érdekeknek megfelelő célt szolgálja.

A könyvnek ez, az elméleti kérdésekkel foglalkozó része, mintegy hetven oldal, az érdekesebb, kár, hogy a szerző többször is megenged magának tudományos munkába semmiképpen se illő kinyilatkoztatásszerű megállapításokat, szólamokat, s túlbuzgónak tűnik az a bizalmatlanság is, amit a „polgári szociológia” eredményei iránt tanúsít.

A könyv második része két angyalföldi lakótelepen végzett életmódvizsgálat eredményét összegezi. A bevezető részben, amely a település jellegéből adódó konkrét szempontokat és körülményeket ismerteti, érdekes gondolatokat találhat az érdeklődő, magának a kutatási anyagnak, a megállapított összefüggéseknek és levont következtetéseknek az ismertetése azonban alig tartalmaz említésre érdemest. Úgy gondoljuk, nem kell semmilyen szociológiai kutatás ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy a dolgozó nőknél a hét vége arra szolgál, hogy alaposabban kitakarítsanak, kimosásák a felgyülemlett mosnivalót, és vasárnap délelőtt több időt fordítsanak a főzésre. A megállapítások legnagyobb része ilyen jellegű, nem fed föl újabb ismereteket, talán inkább a régieket erősíti meg. Több más kifogásolnivaló is akad ebben a részben, nem egyre maga a szerző is rámutat. De talán nemcsak fölösleges, hanem igazságtalan is lenne őket akár felsorolni is, hiszen ha egy könyvnek nagy hízagot kell pótolnia, nagy úrt kitöltenie, akkor rendszerint többet várunk, mint amire egy könyv képes.

Az utolsó rész a művelődési szerkezet, művelődési színvonal kérdéseit boncolja. Megállapítja, hogy a háború után megindult a kultúra demokratizálásának folyamata, s hogy a társadalmi-gazdasági csoportok művelődési szintje kiegyenlítődik.

„Az új helyzetet az egyenlőbb lehetőségek jellemzik, és ezért az új struktúra azon az alapon alakul ki, hogy milyen mértékben élnek és képesek élni a különféle társadalmi-gazdasági csoportok a művelődés eszközeivel. Elvileg megvan a reális lehetősége bárkinek arra, hogy olyan műveltséget szerezzen, amilyen képességeiből telik, ennek megfelelő munkabesorolást nyerjen, és a végzett munkája alapján kapott jövedelme szerint alakíthassa ki kulturálisan igényes vagy igénytelen életformáját.”

A gondok azért megmaradnak.

A könyvnek ez, a befejező része több lényeges kérdésre rámutat. Ilyen például: „Nem ismerjük azonban kellően a műveltség valóságos presztízsét, helyét a társadalom értékrendszerében.” Elgondolkodtató kérdés. Hogy is állunk ezzel, itt, nálunk is? Nem szabadna, hogy közömböseek legyünk iránta. Az emberi értékek ranglétráján hanyadik helyen áll a műveltség?

A művelődés ügye mind nagyobb jelentőséget kap, lassan a költségvetési tervezetekben is elkérül az utolsó helyről, talán nem is sokára eljutunk oda, hogy a fejlődés lassúságáért nem kell mindíg az anyagi eszközök hiányát okolni. Lesz pénz a kultúrára, a nemzetiségi kultúra fejlesztésére is, de kellő tudományos felmérések híján tudjuk-e majd, mire lehetne a legésszerűbben elkölteni...

(BN)

A ZÁGRABI ISKOLA ELLEN

Dr. Dragutin Leković: **Marksizam i filozofija**, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967.

Dr. Dragutin Leković minden valószínűség szerint az egyetlen jugoszláv szerző, akinek művét franciából fordították le — ezzel a munkával ugyanis doktorátust szerzett a párizsi Sorbonne-on, és fordító segítségére volt szükség, hogy műve szerbhorvát nyelven is megjelenhessen. Már ez a körülmény sajátos helyet kölcsönöz dr. Dragutin Lekovićnak a jugoszláv filozófiai életben. Egyrészt kívülről nézheti ezt a filozófiai életet, egyetlen jugoszláv filozófusra való hivatkozás nélkül tárgyalhatja azokat a problémákat, amelyek a jugoszláv filozófusokat is foglalkoztatják. Másrészt — hogy a jugoszláv filozófiához tartozása mégis kifejezésre jusson — művén nagyon is megérzik, hogy állásfoglalását legtöbbször a jugoszláv filozófia egyes áramlataival való határozott szembehelyezkedés diktálja. Ez a két tényező a jugoszláv filozófia egy áramlatának — könnyebb tárgyalás érdekében, jó adag leegyszerűsítéssel nevezzük zágrábi iskolának — közvetett, de annál élesebb bírálatává teszi könyvét.

A mű legfőbb érdeme, hogy kimutatja, milyen áttörést jelent a marxizmus a hagyományos filozófia egész rendszerén. Többek között ragyogó elemzést ad a filozófia és a proletariátus közötti kapcsolat ismert marxi tételéről. Ennek az áttörésnek érzékeltetése érdekében nyomon követi a marxi elmélet alakulását, elemzi

a megtett út egyes állomásait. Fejtegetéseim végig megérik, hogy egyes jugoszláv tételekkel való szenvedélyes vitatkozás heve fűti. Ezt a vitatkozó kedvet érezzük akkor is, amikor szemmel látható élvezettel gyűjti össze Marx kirohanásait a „filozófusok” ellen. Ezekkel az idézetekkel fejezi ki közvetve tiltakozását a professzionális okoskodássá vált filozofálás ellen.

Még közvetlenebbül utal ezekre a vitákra, hogy a humanizmus-naturalizmust a dialektikus materializmussal szembeállító zágrábi — Gajo Petrović-i — tétellel szemben kimutatja, hogyan adta föl Marx a humanizmus-naturalizmusnak ezt az elképzelését, mint idegen hatások tarthatatlan maradványát. Még fontosabb érve azonban az ifjú Marxtól abszolutizáló irányzatokkal szemben, hogy kimutatja: Marx még a praxisig sem jutott el az egyesek által a marxizmus alfájának és omegájának kikiáltott *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*. Könyvének ezek a szemmel láthatóan vitatkozó részei a legértékesebbek, ezek teszik művét nélkülözhetetlenné az ifjú Marxszal és eszmei továbbfejlődésével kapcsolatos kérdések tanulmányozásában.

A munka befejező része — ahol saját nézeteit próbálja összegezni — már kevésbé értékes. Azzal ugyanis, hogy a régi sablonba esve külön tárgyalja a dialektikát meg a materializmust — sőt még a történelmi materializmust és a praxist is —, elsikkasztja saját nagy felfedezését, azt, hogyan törte át Marx a klasszikus filozófia kereteit.

A természet dialektikájával kapcsolatos ellentmondással pedig egyáltalán nem tud megbirkózni. A természet dialektikáját tagadó irányzatot belül az ellentmondás így jelentkezik: a természet az ember számára csakis a történelmileg kialakult érzékszervek közvetítette formában, a praxis által megszabott, történelmileg kialakult viszonyban létezik, a dialektika nyilvánvalóan az emberhez fűződik, s így kerül a dialektika az ember képére szabott természetbe is. A természet dialektikájának igenlői viszont ezt az ellentmondást a természet emberiesítésének tagadásában látják, s figyelmen kívül hagyják, hogy a természet az ember számára csakis ebben az emberiesített, emberi érzékszervek közvetítette formában, a praxis által létrehozott, történelmileg kialakult viszonyban létezik, tehát a dialektika is csak ebben az emberiesített természetben lehetséges. Dr. Dragutin Leković itt megmarad a klasszikus ellentmondás keretében.

Az utolsó fejezet mindenképpen sokat levon a munka értékéből — elsősorban azért, mert figyelmen kívül hagyja még a könyv tényleges eredményeit is. Ennek ellenére Dragutin Leković-nak ez a műve hasznos segédeszköz és útmutatás lehet, valahányszor Marx eszmei fejlődésének útját követve kell választ találni a legkülönbözőbb kérdésekre.

b—t